

Hıristiyanlığın İlk Dönemlerinde Milenyalizm Meselesi

A Study of Millennialism in Early
Christianity

Büşra Elmas

Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
belmas91@gmail.com & <https://orcid.org/0000-0001-7586-7491>

Makale Türü Article Type	Arařtırma Makalesi Research Article
Geliş Tarihi Date Received	01.06.2020
Kabul Tarihi Date Accepted	16.06.2020
Yayın Tarihi Date Published	30.06.2020
Atıf Citation	Büşra Elmas. "Hıristiyanlığın İlk Dönemlerinde Milenyalizm Meselesi". <i>Oksident</i> 2/1 (2020): 1-25.
İntihal Plagiarism	Bu makale, <i>Turnitin</i> yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by <i>Turnitin</i> and no plagiarism detected.
Doi	https://doi.org/10.5281/zenodo.3908635

Öz

Milenyalizm (binyılcılık), eskatolojik bir mesele olarak tamamen teolojik bağlamı ile değerlendirilmişse de, yeryüzünde belirli bir zümrenin kurtuluşuna ilişkin dünyevî bir mesele olduğundan, bu düşünce ortaya çıktığı toplumun durumu ile yakından ilişkilidir. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde, milenyalizm meselesi ile ilgili görüşler dönemin sosyo-politik etkilerinden uzak kalamamıştır. Bu çalışmada, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde binyılcı fikirlerin Kilise dışında görüşler olarak nitelenmediği, aksine, bazı kilise babalarının söz konusu fikirleri büyük ölçüde taşıdığı savunulmaktadır. Ayrıca, binyılcı fikirlere karşı çıkan bazı yazarların aslında doğrudan binyılcılığa değil, bu yaklaşımın uzun vadede Kilise için doktrinel ya da kurumsal anlamda bir tehdit unsuru olabilecek yönlerine eleştiriler getirdikleri iddia edilmektedir. Bu bağlamda, Kilise'nin binyılcılıkla ilgili kanaatini değiştirmesinde etkili olmuş heretik hareketlerden, Hıristiyanlığın emperyal güçle ilişkilerindeki değişimin söz konusu inançlara yansımalarından ve Yahudiliğin içinden çıkan bir din olarak Hıristiyanlığın kendini tanımlaması ile binyılcılığın reddi arasındaki ilişkiden bahsedilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Hıristiyanlık, Milenyalizm, Eskatoloji, Binyılcılık.

Abstract

Although being an eschatological matter and examined usually with its theological context, millennialism is related to the environment and the society in which these thoughts emerge, since it is very related to this world and salvation of a group of people. In early Christianity, millennial matters were not apart from the socio-political conditions of the period. The article argues that in early Christianity, the Church did not expurgate millennial ideas; on the contrary, the writings of some Church Fathers hold it widely. Additionally, this article states that the authors who opposed millennialism were not actually against the teaching itself, but they saw that some aspects of this idea would cause a doctrinal or institutional threat to the Church in the long term. In this context, the article mentions heretical movements, the change in the relationship of Christianity with the imperial power, and the matter of self-definition of Christianity as a religion emerging from Judaism as matters which influenced Church's opinions about the millennialism.

Keywords: History of Religions, Christianity, Millennialism, Eschatology, Millenarianism.

Özet

İsa'nın ikinci gelişi, yeniden dirilme, hüküm günü ve dünyanın sonu gibi eskatolojik meseleler ile ilişkili olan milenyum düşüncesi, ahirette değil bu dünyada bir kurtuluş fikri taşıması bakımından diğer eskatolojik meselelerden farklı bir boyuta sahiptir. Çoğu zaman milenyumla ilgili fikirler, dünyanın içinde bulunduğu düzene meydan okuyucu bir tavra sahip olduğundan, sosyo-politik meselelerle milenyum fikirleri arasında bir ilişki söz konusudur. Yahudilikte Mesih beklentisi ile yakından ilişkili Tanrı Krallığı fikrinin ortaya çıktığı dönemler incelendiğinde apokaliptik literatürün Yahudilerin sürgün dönemine tarihlendirilmesi şaşırtıcı değildir. Babil, Pers ve Grek hakimiyetleri dönemlerinde Yahudilerin yaşadıkları zulümler onları bu durumlardan kurtulacaklarına dair inanışlara sevk etmiştir. Aynı durum, Hıristiyanlığın imparatorluk tarafından benimsenmesine kadarki süreçte de karşımıza çıkmaktadır. Hıristiyanlıkta binilyılcı fikirlerin en önemli literal kaynağı olan Vahiy Kitabı, Hıristiyan inancına göre Yuhanna'nın sürgün döneminde yazılmıştır. Hıristiyan apokaliptik metinleri, konuya ilişkin hem kanonik hem de kanonik olmayan Yahudi literatürünü kendi inanç ve değer sistemleri bağlamında tekrar yorumlamıştır. Bu bağlamda, büyük kısmı Yahudi kökenli olan ilk Hıristiyanlar, İsa Mesih'in Yahudilerin beklediği Mesih olduğunu iddia etmiş, çarmıh hadisesinden sonra ise krallık için yeniden geleceğine dair inançlar taşımışlar ve bu inançlar milenyum fikri ile harmanlanmıştır.

Hıristiyanlıkta tek bir milenyum fikrinden bahsetmek mümkün değildir. Kitab-ı Mukaddes'e yaklaşım türleri farklı binilyılcı yorumları ortaya çıkarmıştır. "Bin yıl" ifadesinin geçtiği tek kitap olan Vahiy Kitabı'nın sembolik içerikli olması, özelde bu kitabı, genel olarak ise Kitab-ı Mukaddes'i yorumlamak için farklı

Summary

Millennialism is very relevant to eschatological matters such as Parousia, resurrection, judgment day, and the end of the world. However, it is also related to this world and promises worldly redemption to a group of chosen people. Therefore, it differs from other eschatological issues, which only regard the hereafter. Since the idea of millennialism criticizes and challenges the order of the world and claims a collective redemption, there is a relationship between socio-political issues and millennialist ideas. When one considers the environment in which the Jewish apocalyptic literature developed, it is not surprising to see that it was developed during the exiles. The persecution and oppression of Israelites during the periods of Babylonian, Persian, and Greek domination led them to believe that their lousy situation was temporary, and they would be freed from the exile to a bright and wealthy future. The same situation would be seen in early Christian millennialist ideas until the Empire recognized Christianity as one of the official religions. According to Christian perception, for example, The Book of Revelation, the most significant literal source for the idea of millennium, was written in the exile by John.

Early Christians were mostly Jews, and they received Jewish apocalyptic literature -both the canonical and the non-canonical ones- and reinterpreted them under their belief and value systems. In this way, the first Christians claimed that Jesus was the Messiah whom the Jewish had been waiting for a long time. After the crucifixion, Christians had to believe that he would come again to establish the Kingdom, and then the idea of the

ekollerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Vahiy Kitabı'nı ve kehanet içerikli metinleri tarihsel bağlamı ile ele alan ve gelecekle ilgili öngörülere karşı olan ekoller, geleceğe dair bir milenyum fikrine karşı çıkmıştır. Öte yandan fütürist ekol, söz konusu metinlerin geleceğe dair gerçekleşmemiş kehanetler içerdiğini iddia etmiştir. Kitab-ı Mukaddes'e yaklaşım tarzına göre günümüzde milenyum ile ilgili olarak premilenyalist, amilenyalist ve postmilenyalist olarak isimlendirilen farklı anlayışlardan bahsetmek mümkündür. İlk Hıristiyanlar, büyük ölçüde Yahudilikten etkilendiklerinden, barış ve refah dönemini getirecek bir kurtarıcı fikrinden hareketle, İsa Mesih'in milenyumdan önce tekrar geleceğini savunmuşlardır. Hıristiyanlığın resmi din olarak kabulünden sonra, Hıristiyanlar arasında zaten bir milenyum döneminde yaşadıklarına dair kanaatler oluşmuştur.

Hıristiyanlığın ilk dört yüzyılı içerisinde milenyum ile ilgili kanaatler sosyo-politik durumdan beri olmamıştır. Bu makalede, ilk Hıristiyanların milenyumla ilgili düşüncelerinin şekillenmesinde ortodoksi-heresi meselesinin, iktidarla ilişkilerin ve Yahudilere yaklaşımın etkili olduğu görüşü savunulacaktır. Papias, Justin Martyr, Irenaeus gibi ilk dönem kilise babalarının yazılarında milenyum fikrine rastlamak mümkündür. Öte yandan, Montanist Kilise'nin ana-akım Kilise tarafından sapkın kabul edilen ve kendine tehdit olarak algıladığı bazı fikirlerinin yanında binyılcı inançlar da taşıması, sonraki süreçte Hıristiyanları binyılcı fikirlere karşı tedbirli davranmaya sevk etmiştir.

Origen de binyılcı fikirleri materyalist olarak değerlendirmiştir ve maddi bir krallık fikrinin Hıristiyan kutsal metinleri ile çeliştiğini savunmuştur. Tyconius ile birlikte milenyumun, içinde yaşanan çağa işaret ettiği fikri kabul edilmeye başlanmıştır. Augustine ile bu fikir genel kabul görmeye başlamış ve ortodoksiyi

Kingdom of God and millennial beliefs were blended.

There is no monolithic idea of millennium in Christianity. Different approaches to biblical interpretation cause different types of millennialisms. Interpreting the Book of Revelation and other prophetic books historically would mean that all prophecies had already realized in the past, and there remains no more to come in the future. On the other hand, literal interpretation and futurist approach claim that the prophetic texts are including unrealized prophecies yet to come. According to different interpretations of the texts, we can identify three different views for millennialism as premillennialism, amillennialism, and postmillennialism.

In the first four centuries of Christianity, it is not possible to think about the millennium's opinions separately from the socio-political situation. Defining orthodoxy and heresy, the relations with the Empire and the approach to the Jews were effective in shaping millennial thoughts. Early church fathers such as Papias, Justin Martyr, and Irenaeus defended a primitive version of premillennialism in their writings. Montanism of the 2nd century had a millennialist character. The Church perceived the thoughts of Montanism regarding on-going prophecy and criticisms of the establishment of the Church as a threat to its unity, and Montanism was condemned by synods in the 3rd century which in turn prompted Christian to be cautious against the millennial ideas of the movement, as well as the other heretical doctrines. Origen considered millennial ideas as materialistic and argued that the idea of the literal millennium contradicted the

temsil etmeye başlamıştır. Augustine, binyılcı fikirleri önceden savunduğunu, ancak bu fikirleri taşıyanların imanı tehlikeye atan materyalist ve şehvî birtakım arzulara saplanması dolayısıyla milenyum kanaatinden vazgeçtiğini belirtmiştir.

4. yüzyıla kadar milenyum fikri tamamen karşı çıkılan bir fikir olmamıştı. Binyılcı düşüncelerden ziyade, bu fikirlerin yol açabileceği materyalist arzulara karşı çıkmıştı. İmparator Konstantin'in Hıristiyanlığı resmi din olarak kabulünden itibaren Hıristiyanlar, huzur ve refah beklentilerinin zaten gerçekleşmiş olduğunu düşündüklerinden, milenyumun vaat ettiği kurtuluş fikrine ihtiyaç duymamaya başladılar. Nitekim, kutsal metinlerinde milenyum olarak yorumlanan bazı metinler de imparatorlukla zıt düşmeyecek şekilde tekrar yorumlanmış, milenyum fikrini literal anlamda savunanlar Kilise dışına itilmiştir.

Binyılcı fikirlerde Yahudilikle ilgili yaklaşımlar da önemlidir. İlk Hıristiyanlar, Yahudi mirasının taşıyıcısı olarak bu fikirleri kendi cemaatlerine de taşımışlardı. Paganlar gözünde Yahudiliğin seçkin ve otantik bir din olması Hıristiyanlığın kendisini Yahudiliğin devamı olan bir din olarak ortaya koymasında etkili olmuştur. Öte yandan, gentileler arasında yayıldıktan sonra Hıristiyanlık kendisini, kendinden menkul bir din olarak tanımlamaya ve bu anlamda "yahudileştirici" etkilerden arındırmaya çalışmıştır. Origen gibi isimler ise, milenyum fikrine Yahudilik mefhumu olduğu için karşı çıkmıştır.

scriptural idea of the Kingdom of God. Tyconius stated that the era lived in was the actual millennium. With Augustine, this idea became widely accepted and orthodox doctrine. Augustine, himself confessed that he was once a millennialist but then abhorred the carnal and materialistic views of the millennialists and became an opponent of the millennial ideas.

After the Roman Empire recognized Christianity as the state religion, Christians did not need to comfort themselves by believing a literal and worldly redemption since they thought that peace and prosperity had already fulfilled. Apocalyptic and millennial texts were reinterpreted in a way that does not contradict the Empire, and those who defend an idea of the literal millennium were marginalized, and the millennial writings mostly were expurgated.

Jewish-Christian relations are also crucial in millennial beliefs. The early Christians were the bearers of Jewish apocalyptic heritage to their communities. Pagans highly respected Judaism as an authentic religion. Therefore, early Christians not only manifested themselves as true successors of Judaism but also tried to define their religion as authentic. For the sake of the latter, Christian writers tried to purify Christianity from the Jewish effects. Origen, for instance, opposed the idea of the millennium because it was the concept of Judaism.

Giriş

Türkçeye “binyılcılık” olarak çevirebileceğimiz *millennialism* kavramı, 19. yüzyılda üretilmiş bir terim olsa da kökeni 2. yüzyıla dayanmaktadır.¹ Mana itibarıyla sayısal olarak bin yıla işaret etmekle birlikte milenyum inancı, daima bin yıl içeren doktrinleri ifade etmemektedir. Hıristiyanlıkta milenyum inancının tek bir formu bulunmamaktadır ve dolayısıyla bu hususta yekpare bir anlayış da mevcut değildir. Mesih’in dönüşünün milenyumla göre zamansal konumu ve milenyum sürecinde Mesih’e ve inananlara düşen roller açısından farklı yaklaşımlar gelişmiştir. Öte yandan, konuya ilişkin farklı kanaatler salt teolojik meselelerden kaynaklanmamaktadır. Hıristiyanlıkta milenyumla ait düşüncelerin farklılaşmasında Kitab-ı Mukaddes’i yorumlama tarzı, içinde yaşanılan zamanın sosyolojik ve siyasi durumu, heretik hareketler karşısında Kilise’nin kendisini tanımlama gayreti ve Yahudiliğe yaklaşım biçimi etkili olmuştur.

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde İsa’nın geri dönüşü, yeniden diriliş, hüküm günü ve dünyanın sonu olmak üzere dört temel eskatolojik meseleden bahsetmek mümkündür.² Binyılcılık da dolaylı ya da dolaysız olarak bu dört meselenin her birini ilgilendiren bir anlayış olması hasebiyle Hıristiyan eskatolojisi açısından önemli bir meseledir. Milenyum, eskatoloji açısından ele alındığında ölüm, son hüküm günü, ceza ve mükafat gibi konulardan ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Eskatolojik meseleler, bireye odaklanıp insanın bu dünyadaki yaşamı sona erdikten sonra şahsî olarak muhatap olacağı durumlarla ilgilenmekteyken; milenyum, bu dünya ile ilgilidir ve bireyi değil toplumun geleceğini konu edinmektedir. Bu yönüyle milenyum düşüncesi, eskatolojik ve dolayısıyla teolojik bir mesele olmaktan çıkıp bir tarih anlayışını yansıtmakta ve sosyo-politik boyutlar da taşımaktadır.

Bu çalışmada, ilk dönem kilisede milenyum fikirleri taşıma ya da bu düşüncelere karşı çıkma noktasında heretiklerle mücadele ve ortodoksiyi tanımlama, imparatorluk ile ilişkiler ve Yahudilikten ayrı bir din olarak

¹ Robert K. Whalen, “Premillennialism”, *Encyclopedia of Millennialism and Millennial Movements*, ed. Richard Landes (New York: Routledge, 2000), 584; *Millenarianism* kelimesinin premilenyalist duruma ya da popüler kültüre, *millennialism*’in ise post-milenyalizmin ilerleme düşüncesine ya da daha ciddi felsefî düşüncelere işaret ettiğine dair birtakım ayrımlar mevcutsa da bu tür ayrımların pratikte geçerliliği şüphelidir. Biz bu kelimelerin birbirinin müradifi olarak kullanılabileceği yönündeki kanaati taşımaktayız. Bkz. John M. Court, *Approaching the Apocalypse: A Short History of Christian Millenarianism* (I.B.Tauris, 2008), 42.

² J. N. D. Kelly, *Early Christian Doctrines* (Londra: Adam & Charles Black, 1968), 462.

Hıristiyanlığı inşa etme gibi düşüncelerin milenyumla ilgili tavırlarda etkili olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

1) Kaynak Metinler

Eskatolojik anlamda “bin yıl” ifadesi Kitab-ı Mukaddes’te sadece Vahiy Kitabı’nın 20. bölümünde altı kez geçmektedir. Tek bir bölümde ardışık olarak altı kez geçen bin yıl ifadeleri, bin yıl sürecek, huzur ve refah dolu krallık şeklinde anlaşılacak herhangi bir döneme açık şekilde işaret etmemektedir. Bu pasajlarda bin yıl; Şeytan’ın bağlanması (20:2, 3, 7), Mesih’in şehitlerle hüküm sürmesi (20:4, 6) ve ölümlerin dirilmesi (20:5) bağlamında ele alınmıştır. Bununla birlikte, gelecek zamanla ilgili bin yıllık huzur ve refah dönemi, Vahiy Kitabı’ndan ve Hıristiyanlıktan önce Yahudiler arasında var olan bir düşünceydi.³ Bir kısmı Yahudi kökenli olan ilk Hıristiyanlar da kendi zamanlarını açıklamak için Yahudi apokaliptik literatüründen beslenip mevcut anlatıları kendi inanç ve değerleri açısından yeniden yorumladılar. Yahudilerin geleceğe dair bir kurtarıcı beklentisi içeren kehanet metinleri, Hıristiyanlar açısından İsa Mesih’in gelmesi sebebiyle bir kısmı gerçekleşmiş kehanet metinlerine dönüştü. İsa’ya atfedilen birtakım sözler ve sonradan Yeni Ahit kanonuna dâhil edilecek birtakım Hıristiyan metinleri de önceki kehanetleri destekler nitelikte anlaşılmıştır.

1.a) Yahudi Apokaliptik Literatürü

Yahudilikte Mesih beklentisi ve tarihin sonuna doğru iyinin galip olup kötünün mahkum edileceğine dair inanışların ortaya çıkıp yoğunlaşması İsrailoğulları’nın tarihte geçirdikleri sıkıntılarla doğru orantılı bir seyir takip etmiştir. M.Ö. 8. yüzyıl ile M.S. 4. yüzyılın sonuna kadar Yahudilerin Babil, İran, Grek hakimiyetlerinde uğradıkları zulüm ve sürgünler, Tanrı’ya ve seçilmiş zümreye inanan topluluk için umudun kalmadığı zamanları ifade etmekteydi. Babil Esareti ve tapınağın yıkılması kaosun

³ Norman Cohn, Yahudilerin binyılcı inançlarının şekillenmesinde Zerdüştiliğin etkili olduğunu söylemektedir. Buna göre, Zerdüşti öğretinin dünya sonuna ilişkin düşünceleri zulüm gören Yahudilere çekici gelmiş ve Yahudiler bu düşünceler içinden, sonunda iyilerin galip geleceğine dair öğretileri bulup kendilerine umut sağlamışlardır. Bkz. Norman Cohn, *Cosmos, Chaos, and the World to Come* (New Haven: Yale University Press, 2001), 220-221. Yahudiliğin Zerdüşti gelenekten etkilenip etkilenmemesi konularında tartışmalar varsa da Hıristiyan kıyamet inançlarının Yahudi apokaliptik literatüründen etkilendiğini söylemek kaçınılmazdır. Hıristiyanlık, kendisinden önceki pek çok dinî gelenekten İsrailoğulları’nın dini aracılığı ile etkilenmiştir. Bkz. Edmond Chisholm Dewick, *Primitive Christian Eschatology* (Cambridge: Cambridge University Press, 1912), 11.

galip gelmesi olarak yorumlanmıştı. Kaosun galip gelip umudun kalmadığı bu tür zamanlar milenyum fikirlerinin ortaya çıkması için elverişli ortamlar olarak ifade edilmektedir. Sürgün döneminde yazıldığı düşünülen Yahudi metinlerinde Tanrı'nın, tüm evrenin hakimi olarak inanan kullarının içinde buldukları kötü durumu kökten değiştireceğine ve yeryüzünde adaletin hüküm süreceğine dair umutlar dile getirilmiştir (Ezekiel 37:12-14; İşıya 2:2-4; 11:4-8; 65:17-25; Yeremya 31 vb.). Hem Yahudi hem de Hıristiyan binyılcılık anlayışı için en önemli kaynaklardan biri olan Daniel Kitabı, yaygın kanaate göre, Babil Sürgünü sırasında yazılmış ve dönemin kral ve krallıklarının geçiciliğinden ve ilahî hükümranlığın tüm uluslara galip geleceğinden bahsetmiştir (Daniel 7:27). Özellikle Daniel Kitabı'ndaki 70 hafta anlatısı geçmişten günümüze pek çok farklı yorumla temel teşkil etmiştir. Söz konusu 70 hafta, Kudüs'ün yeniden kurulmasından meshedilmiş olan önderin gelişine kadar geçecek süreyi ifade etmektedir. Hıristiyan milenyalistler, Daniel'in 70 haftası ile Vahiy Kitabı'ndaki ahir zaman olaylarını ve binyılı bir arada yorumlayarak fikirlerini desteklemektedirler.

1.b) Hıristiyan Apokaliptik Metinleri

Milenyum düşüncelerine çok da uzak olmayan bir ortamda neşet eden Hıristiyanlık, beklenen Mesih'in geldiği iddiası ile ortaya çıkmış, Yahudi kutsal kitabında ahir zamana atfedilen bazı hususları kendine uyarlamıştı. Örneğin, Daniel Kitabı'nda yeryüzündeki kötülükleri sonlandırıp yeryüzünde hükümranlığa sahip olacağı belirtilen "insanoğlu" (son of man) ifadesi (7:13-14), Vahiy Kitabı'nda İsa Mesih olarak karşımıza çıkmaktadır (1-2). Daniel Kitabı'yla benzer şekilde, zulüm ortamında yazıldığı düşünülen Vahiy Kitabı, Daniel'in dördüncü canavarını (7:7-8) kendi döneminin imparatorluğu olan Roma için, sembolik bir dille Babil ve Büyük Fahişe kelimeleriyle ifade etmişti (Vahiy 14:8; 18:2; 17:16; 19:2 vb.).

İlk Hıristiyanlar, Daniel ve Vahiy haricinde ahir zamana işaret eden İşıya, Yeremya, Ezekiel, Mika ve Zekeriya gibi Yahudi kutsal kitaplarından da yararlanmışlardı. Bu kitaplarda tasviri yapılan huzur dolu, bolluk ve bereketin bulunacağı, Yahve'nin insanları arasında hükmedeceği, Zion'da ya da yenilenmiş Kudüs'te adaletin tesis edileceği gibi anlatımlara konu olan "gelecek çağ", Hıristiyanlığın milenyum beklentisi ile ilişkilendirilmiştir.⁴ Ayrıca Hıristiyan kutsal kitabı içerisinde Tanrı krallığı ile ilgili anlatılara sahip bazı müstakil kitaplar da milenyalist çerçeve ile yorumlanmıştır. Tanrı krallığının yaklaştığı iması (Markos 1:15; 14:25;

⁴ Steven D. Aguzzi, *Israel the Church and Millenarianism: A Way Beyond Replacement Theology* (New York: Routledge, 2018), 91.

Matta 26:29; Luka 22:16), İsa'nın havarilerine krallığın gelmesi için dua etmelerini emretmesi (Matta 6:9-13; Luka 11:2-4), İbrahim, İshak ve Yakup'un krallığa katılacak olması (Matta 8:11) vb. pasajlar, Vahiy Kitabı'ndaki bin yıl ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca, Pavlus'un Mektupları da Vahiy'in 20. bölümü ile benzer anlatıları içermektedir (1. Selanikliler 4:16; 1. Korintliler 15:20-24).⁵ Dolayısıyla, milenyalistler açısından Kitab-ı Mukaddes'in birçok bölümü kendi görüşlerini destekler niteliktedir.

Hıristiyanlığın ilk zamanlarında, milenyumcu beklentilere etkisi açısından Kitab-ı Mukaddes kanonuna dâhil edilmeyen metinlerden de bahsetmek mümkündür. Vahiy Kitabı ile birlikte yazılan ancak kanona dâhil edilmeyen Peter'in Vahiyi, Paul ve Thomas İncilleri gibi kıyamet içerikli başka kitapların varlığı bilinmektedir.⁶ Ayrıca Yahudi kutsal kitap kanonuna dâhil edilmemiş Enoh ve Baruh gibi bazı metinler de kıyamet ve binyılcı fikirlerde etkili olmuştur. Hıristiyanlıktaki milenyum inançları açısından sıklıkla kaynak bir kitap olarak kullanılan 1. Enoh'un 37-71. bölümlerinin M.Ö. 1. yüzyıl ile M.S. 1. yüzyıl arasındaki bir dönemde yazıldığı fikrini öne süren James VanderKam, Enoh metinlerinin oluşturulduğu dönemin Hıristiyanlıktan önce ya da sonra olması fark etmeksizin İsa'nın ve ilk dönem kilise mensuplarının bu metinlere ulaştığını söylemektedir. VanderKam bu bağlamda, M.S. 70 ile 100 yılları arasında bir döneme tarihlendirilen Barnabas İncili'nin (4:3), Enoh'a atıflarda bulunduğunu ve Enoh'un yazdığı kehanetin yaklaştığından söz ettiğini ifade etmektedir.⁷

"Bin yıl" fikrine ulaşılan başka bir mesele de dünyanın yaşı (annus mundi) konusudur. Kitab-ı Mukaddes'te bir günün bir yıla denk olmasından (Çölde Sayım, 14:34; Ezeziel, 4:6) ve Yaratılış'ta Tanrı'nın kainatı altı günde yaratıp yedinci gün dinlenmesinden hareketle, dünyanın yaşı hesaplanmaya çalışılmıştır. Buna göre dünyanın sonu altı bininci yılın nihayetinde gelecek, yedinci bin yıl ise yeryüzündeki cennet, yani Şabat milenyumunu (the sabbatical millennium) olacaktır.⁸ Richard Landes, dünyanın yaşından bahseden ilk Hıristiyan metninin Barnaba İncili

⁵ Steven D. Aguzzi, *Israel the Church and Millenarianism: A Way Beyond Replacement Theology* (New York: Routledge, 2018), 101.

⁶ Richard Landes, "Eschatology", *Encyclopaedia Britannica*, erişim: 22.01.2016, <https://www.britannica.com/topic/eschatology>.

⁷ James C. VanderKam, "1 Enoch, Enochic Motifs, and Enoch in Early Christian Literature", *The Jewish Apocalyptic Heritage in Early Christianity*, ed. James C. VanderKam & William Adler (Assen: Van Gorcum Fortress Press, 1996), 4: 33; Kelly, *Early Christian Doctrines*, 462.

⁸ Karen Armstrong, yaratılışın altıncı gününün sonrasında 7. gün dinlenme günü olacağı anlatısının Enuma Eliş destanında da yer aldığını söyler. Karen Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, çev. Oktay Özel v.dğr. (İstanbul: Pegasus, 2017), 112.

olduğunu iddia etmektedir: “Bu sözleri iyi dinleyin çocuklarım, ‘Tanrı işini 6 günde bitirmiştir.’ Bu şu anlama gelir: Tanrı bütün her şeyi 6000 yıl içinde nihayete erdirecektir, çünkü ‘Rabb’in bir günü 1000 güne eşittir...’ Bu yüzden, çocuklarım, 6 gün, yani 6000 yıl içinde kainat sonuna gelecektir” (15: 4-5).⁹ Landes’e göre, Barnabas’ın bu yaklaşımı, her ne kadar kendisi açık bir şekilde milenyalist bir yaklaşımdan kaçınmış ve hatta bazı araştırmacılar tarafından en eski milenyum karşıtlarından biri olarak görülmüş olsa da, milenyumcular ve İsa’nın geri dönüşünü hesaplayanlar için bir çıkış noktası olmuştur. Landes bu bağlamda kilise tarihinden örnekler vermektedir: Üçüncü yüzyılın başında Hippolytus ve Julius Africanus, İsa’nın enkarnasyonunu 5500 yılına tarihlendirip kendi yaşadıkları çağı 5700’ler olarak düşünmüşlerdir. Origen’in öğrencisi ve milenyum karşıtı olan Kilise tarihçisi Eusebius, Mesih’in görevinin başlangıcını 5228 olarak hesaplamıştır. Bununla birlikte Eusebius, Şabat milenyumundan bahsetmemiş ve milenyumunu basit zihinlerin mahsulü olarak görmüştür. Augustine ise bu tür eskatolojik hesaplamaları kutsal kitabın yasakladığı ve çoğu zaman kötülüğe götüren bir husus olarak değerlendirmiş ve bunlara karşı çıkmıştır.¹⁰

Özetle, Hıristiyanlıkta milenyum fikirleri, hem Yahudi hem de Hıristiyan kutsal kitap külliyatının gerek kanonik gerekse apokrif metinlerini kapsayan çok geniş bir literatürden beslenmektedir.

2) Kutsal Kitap Yorumlama Yöntemleri ve Farklı Binyılcılıklar

Kitab-ı Mukaddes’te “bin yıl” ifadesinin geçtiği tek yer olan Vahiy Kitabı, içeriğinin anlaşılmasını zorlaştıran sembolik ve mecazi vizyonlar içeren bir kitaptır. Bu yüzden bu kitabı yorumlamak her zaman zor bir faaliyet olarak sayılmış, Kitab-ı Mukaddes kanonuna dâhil edilmesi zaman zaman problemlili görülmüştür.

Hıristiyanlık tarihinde söz konusu kitabı yorumlamaya yönelik preterist, tarihsel, alegorik/idealist ve fütürist olmak üzere dört temel yaklaşımdan bahsetmek, milenyum inançlarının çeşitliliğini anlama açısından da önemlidir. Preterist yaklaşıma göre, Vahiy Kitabı tamamen tarihsel bağlamı ile ele alınmalıdır ve Hıristiyanların ilk yüzyılın sonuna

⁹ Richard Landes, “Lest the Millennium be Fulfilled: Apocalyptic Expectations and the Pattern of Western Chronography 100-800 CE”, *The Use and Abuse of Eschatology in the Middle Ages*, ed. W. Verbeke & D. Verhelst (Leuven: Catholic University, 1988), 141-142.

¹⁰ Landes, “Lest the Millennium be Fulfilled: Apocalyptic Expectations and the Pattern of Western Chronography 100-800 CE”, 142-158.

doğru içine düştükleri kötü durumu açıklamaktadır. Dolayısıyla söz konusu metinlerin ilk yüzyıl sonrası herhangi bir öngörü ya da kehanet içermesi düşünülemez. Tarihsel yaklaşım, özel olarak Vahiy Kitabı'ndaki vizyonların, genel olarak ise tüm Kitab-ı Mukaddes külliyatındaki sembolik anlatımların Hıristiyanlığın ortaya çıkışından günümüze kadarki süreçte Kilise'yi etkileyen olaylar için kullanıldığını ifade etmektedir. İdealist yaklaşımda, Vahiy Kitabı'nın herhangi bir zamana ait olmadığı, tüm zamanlara uygulanabileceği ve iyi ile kötü arasındaki mücadeleyi anlatan lafzi anlamın ötesinde bütünü manalar taşıdığı düşünülmektedir. Vahiy Kitabı'nı lafzi olarak yorumlayan fütürist yaklaşım ise, bu kitabın ve konu itibarıyla kendisine benzeyen Daniel gibi Kitab-ı Mukaddes'teki diğer kitapların gelecekle ilgili öngörüler içerdiğini iddia etmektedir.¹¹

Bilhassa Vahiy Kitabı'na yaklaşımı özetleyen bu dört yaklaşımı, tüm Kitab-ı Mukaddes kehanetlerini yorumlama konusunda değerlendirebilmek mümkündür. Hıristiyanlık tarihi içerisinde premilenyalizm, dispensasyonalist premilenyalizm, amilenyalizm ve postmilenyalizm olmak üzere dört temel milenyum anlayışı, teolojik olarak yukarıda belirtilmiş olan yorum geleneklerinin farklılıklarına göre muhtelif yaklaşımların benimsenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Premilenyalist iki grup, İsa'nın yeryüzüne ikinci gelişinin milenyumun başlamasından önce gerçekleşeceğine inanmaktadırlar. Onlara göre Yahudi peygamberlerin Kitab-ı Mukaddes'te öngördükleri krallık ile milenyum aynı şeyi ifade etmektedir. Premilenyalistler, Vahiy 20'yi lafzi olarak yorumlayarak İkinci Geliş ile son hüküm günü arasında bir ara dönem olduğu sonucuna varmaktadırlar. Bu görüşe göre, milenyum sonunda Şeytan serbest kalacak, savaşta mağlup olacak ve inananların ikinci dirilişinin ardından son hüküm günü gerçekleşecektir. Premilenyalistlerin tarihsel ve fütürist yaklaşımı benimsediğini söyleyebilmek mümkündür, ancak ilk premilenyalistler daha çok tarihsel yöntemi, dispensasyonalistler ise fütürist yaklaşımı benimsemişlerdir.¹²

Amilenyalistler, herhangi bir zamanda yeryüzünde lafzi anlamda bir milenyum fikrine karşıydılar. Yahudi kutsal kitabında geleceğe dair olarak yorumlanabilecek olan çağın zaten İsa'nın gelişi ve Kilise ile gerçekleştiğine inanmaktadırlar. İsa, vaazlarında krallığın zaten o zaman mevcut olduğunu açıkladığından (Elçilerin İşleri 2:36; Efesliler 1:20-23) geleceğe dair milenyum hakkındaki kehanetler anlamsızdır.

¹¹ Mark Reasoner, "What Does the Bible Say About the End Times? A Biblical Studies Discussion of Interpretive Methods", *Rapture, Revelation, and the End Times*, ed. Bruce D. Forbes & Jeanne H. Kilde (New York: Palgrave Macmillan, 2004), 78.

¹² Timothy P. Weber, "Millennialism", [e-kitap], *The Oxford Handbook of Eschatology*, ed. Jerry L. Walls (Oxford: Oxford University Press, 2008), 365-383.

Postmilenyalistler, ikinci gelişin milenyumdan sonra olacağını iddia etmektedirler. Premilenyalistlerin de kullandığı bazı pasajları kendi inançlarına temel olarak gösterirler (İşaya 2, Mika 4 vb). Matta 13'te krallığın gelişmesi, Matta 12:28'de İsa'nın şeytani güçleri yenmesi postmilenyalistler açısından Tanrı Krallığı'nın zaten hâzır ve nâzır olduğunu göstermektedir. Kitab-ı Mukaddes'te İsa dirildikten sonra kendisine yer ve gökteki hükümlerliliğin verilmesinden bahseden pasajlar (Matta 28:18; Elçilerin İşleri 2:22-36) postmilenyalistlerin çıkış noktasıdır. Onlara göre Şeytan'ın bağlanması İsa'nın gelişi ile gerçekleşmiş ve o zamandan bu yana süregelmektedir. İlk diriliş spiritüel yenilenmeye işaret etmektedir. İkinci gelişin hemen öncesinde şeytani bir isyan olacak, bundan sonra İsa, ilk dirilmeye dâhil olmayanları da diriltecek ve onlar da son hüküm gününü tadacaklardır (Vahiy 20:6-15). Postmilenyalistler preterist ve tarihsel yorumu benimsemektedirler.¹³

Tarihî süreç içerisinde bu dört yaklaşımın her biri varlığını sürdürmüşse de zaman zaman birinin öne çıkıp diğerlerinin geri planda kaldığı dönemler olmuştur. Her bir yaklaşım, her çağda takipçi ve savunucu bulmaya da devam etmiştir. Hangi yaklaşımın hangi tarihlerde öne çıkıp benimsendiği, dinî inançla ilgili konuların toplumların içinden geçtiği süreçlere göre nasıl şekillendiğini anlamak açısından önemlidir. Nitekim, Hıristiyanlıkta milenyumla ilgili inançların tarihî seyrini ortaya koymak, milenyumla ilgili her bir yaklaşımın içinde bulunduğu dönemdeki sosyolojik durumunu da yansıtmaktadır.

Günümüzde, genellikle ana akım Hıristiyanlığın dışında kabul edilmişlerse de milenyalist hareketler de aslında aynı kutsal metinleri farklı şekilde yorumlayarak bu kanaatleri taşımaktadırlar. Ayrıca pek çok milenyum hareketi taraftarı, ilk Hıristiyanların da bu fikirleri taşıdığını söyleyerek aslında otantik inancın kendilerine ait olduğunu iddia etmektedirler.

3) Sosyo-Politik Durum

Hıristiyanlıkta milenyumla ilgili inançların tarihî seyrini ortaya koymak, milenyumla ilgili her bir yaklaşımın içinde bulunduğu dönemdeki sosyolojik durumunu da yansıtmak anlamına gelir. Binyılcı hareketler huzur ortamının bozulduğu ortamlarda ortaya çıkmışlardır ve dolayısıyla teolojik arka planlara ek olarak dış etkilerle de ilişkilidirler. Milenyumcu fikirler taşıyan bir toplum görece bir başarı elde edip rahata eriştiğinde geleceğe ve sona dair ilerlemeci ve iyimser bir anlayış gelişmektedir. Diğer

¹³ Weber, "Millennialism" [e-kitap].

yandan türlü felaketlerin ve baskının bulunduğu ortamlarda ise çeşitli pesimist ve felakete dayalı kıyamet senaryoları çizilmektedir. Her iki durumda da, milenyum düşüncesi en nihayetinde inananlar için bir kurtuluş, zalimler ve inanmayanlar için ise bir ceza vaadi içermektedir. Wessinger, milenyum inançlarında hangi temanın ortaya çıkacağını etkileyen faktörleri “sosyal bağlam, beşeri özgür irade ve bireysel istibdat” olarak ele almaktadır.¹⁴ Barkun da milenyum inançlarında geleneklerin ve alt kültürün etkili olduğunu söyleyerek, binyılcı görüşlere meyyal olan bazı yerlerde felaketler sonrası ortaya çıkan endişelerin, ana-akım görüşlerin reddine kadar uzanabilecek sorgulamalara neden olabileceğini söylemektedir.¹⁵ Bu çalışmada ise, milenyum inançlarına ilişkin farklı tavırlar, ortodoksi ve heresinin belirlenmesi, siyasi güçle ilişkiler ve Yahudilere ve Yahudiliğe yaklaşım üzerinden ele alınacaktır.

3.a) Ortodoksi ve Heresi

İlk dönemlerinde Kilise, milenyumla ilgili doktrinel anlamda bir fikir birliğine sahip olmamakla birlikte, milenyuma karşı da değildi, hatta bazı araştırmacıların belirttiği gibi ilkel bir premilenyalist görüş hakimdi.¹⁶ Hıristiyanlığın ortaya çıkışından itibaren üç yüzyıl boyunca milenyumun başlangıç hali kabul edilebilecek bir düşünce Papias (M.S. 130), Justin Martyr (M.S. 150), Irenaeus (M.S. 180 veya 202), Hippolytus (M.S. 235), Methodius (M.S. 311), Commodianus (M.S. 250) ve Lactantius (M.S. 325) gibi isimlerin eserlerinde görülmektedir.¹⁷

İkinci yüzyılda Frigya’da Hierapolis’in piskoposu olan Papias, yeryüzünde bin yıl sürecek bir Mesihî hükümdarlık fikrini lafzî manada

¹⁴ Catherine Wessinger, “Introduction”, *Millennialism, Persecution, and Violence: Historical Cases* (New York: Syracuse University Press, 2000), 7-8.

¹⁵ Reinaldo L. Roman, “Christian Themes: Mainstream Traditions and Millenarian Violence”, *Millennialism and Violence*, ed. Michael Barkun (Londra: Frank Cass, 2005), 52.

¹⁶ John F. Walvoord, *The Millennial Kingdom* (Michigan: Zondervan Publishing, 1983), 113; Michael Kalafian, *The Impact of the Book of Daniel on Christology* (Doktora Tezi, New York: New York University, 1988), 39-42.

¹⁷ Robert G. Clouse, “Millennialism”, *Evangelical Dictionary of Theology*, ed. Walter A. Elwell (Amerika Birleşik Devletleri: Baker Book House, 1985), 716; George Peters, ilk yüzyılda premilenyalizmin savunucusu olarak başta havari Andreas, Petrus, Philip, Thomas, James olmak üzere Romalı Clement, Barnabas, Hermas, Ignatius, Polycarp ve Papias gibi toplam 15 isimden, ikinci yüzyılda da Lyon’un ilk piskoposu Saint Pothinus, Sardisli Melito, Justin Martyr, Irenaeus, Tertullian, Hippolytus, Apollinaris, üçüncü yüzyılda Cyprian, Commodius, Lactantius’tan bahsetmektedir. Daha ayrıntılı bilgi ve milenyum karşıtları için bkz. George Peters, *The Theocratic Kingdom* (New York: Funk&Wagnalls, 1884), 1: 494-498.

ortaya koymuştur.¹⁸ Papias, binyılcı eskatolojisini havari Yuhanna'dan aldığını söylemektedir.¹⁹ Papias'ın günümüze ulaşan fragmanları ve Papias'la ilgili diğer yazarların yazdıklarından hareketle onun Vahiy 20:7-10'daki milenyum fikri ile 21-22'de daha önceki kehanetlerin gerçekleşme mekanı olan yeni Kudüs'ü birleştirerek dünyada gerçekleşecek bir milenyum fikrini savunduğu söylenebilir.²⁰

Justin Martyr, eserlerinde İsa'nın dönüşü, yeniden dirilme, yeryüzü ve göklerin yenilenmesi, Deccal'ın ortaya çıkışı gibi eskatolojik meselelere yer vermiştir. Apolojilerinden farklı olarak, *Dialogue with Trypho*'da ise bu eskatolojik olaylar zincirine, Kudüs'te inananların hakimiyeti altında gerçekleşecek binyıl inancını da eklenmiştir: “Kesin olarak hissediyorum ki bedenlen dirilme olacak ve bunu Ezekiel, İşıya ve diğer peygamberlerin bildirmiş olduğu gibi (Ezekiel 37:12-14; İşıya 65:17-25) yeniden inşa edilmiş, görkemli hale gelmiş ve genişlemiş Kudüs şehrinde bin yıl takip edecektir.”²¹ Justin'e göre binyılcılık, doğru fikirli Hıristiyanların kabul ettiği bir inançtır. Wilken, bu tasvirin ortodoksluğa (ὀρθογνώμονες) işaret ettiğini belirtir.²² Ancak Martyr, takvalı bazı Hıristiyanların aksini düşündüğünü de belirtmektedir.²³ Dolayısıyla bu durum, o zaman için bu inancı kabul edip etmemenin ortodoksi ya da heresi oluşturmadığını göstermektedir. Her ne kadar aksini iddia edenler olsa da,²⁴ Justin

¹⁸ Bart D. Ehrman (ed.), *The Apostolic Fathers*, çev. Bart D. Ehrman (Cambridge: Harvard University Press, 2003), II: 88.

¹⁹ Aguzzi, *Israel the Church and Millenarianism*, 117.

²⁰ Vahiy Kitabı 21-22'de Yeni Kudüs, yeryüzünün bir format değiştirmesi ile kehanetlerin gerçekleştiği cennet benzeri bir yer olarak anlatılır. Milenyum ise bu bağlamda değil, 20'de, Gog ve Magog saldırısından önce gerçekleşecek bir geçiş dönemi gibi anlatılmaktadır. Binyılcı inanışlarda bu iki durumun birbirinin müradifi olarak kullanılmasının ilk örneklerinden birini de Papias'ın fragmanlarında görüyoruz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Oskar Skarsaune & Reidar Hvalvik (ed.), *Jewish Believers in Jesus* (Massachusetts: Hendrickson Publishers, 2007), 408-409.

²¹ Justin Martyr, *Dialogue with Trypho*, ed. Michael Slusser, çev. Thomas P. Falls (Washington: The Catholic University of America Press, 2003), 3: 126 (LXXX).

²² Robert L. Wilken, “Chiliasm Jewish Messianism and the Idea of the Holy Land”, *The Harvard Theological Review* 79/1/3 (1986): 299.

²³ Justin Martyr, *The First Apology, The Second Apology, Dialogue with Trypho, Exhortation to the Greeks, Discourse to the Greeks, The Monarchy or The Rule of God*, çev. Thomas B. Falls (Washington: Catholic University of America Press, 2008), 6: 276 (LXXX).

²⁴ Thomas Fall, Kilise'nin ilk iki yüzyılında Justin Martyr'in iddia ettiği şekilde milenyumun genelin fikri olduğu sonucuna varmanın yanlış olduğunu iddia etmektedir. Falls, Justin Martyr'e benzer fikirlere sahip olan yazarları Irenaeus ve Papias olarak sınırladırsa da aslında milenyal imaları olan pek çok başka yazarlardan bahsetmek de mümkündür. Bkz. Martyr, *The First Apology, The Second Apology, Dialogue with Trypho, Exhortation to the Greeks, Discourse to the Greeks, The Monarchy or The Rule of God*, 6: 277 (5. dipnot); Justin Martyr, Irenaeus ve Papias

Martyr'in bu sözlerinden Hıristiyanlığın ilk zamanlarında milenyal bir algının daha yaygın olduğunu çıkarmak mümkün görünmektedir. Justin'in Apolojilerinde milenyumcu bir açıklama bulunmamasından hareketle, bazı araştırmacılar Justin için binyılcı düşüncenin önemsiz olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak Justin'in Apolojilerinde milenyumdan bahsetmemesi hakkında makul birtakım gerekçeler öne sürülmektedir. Sözgelimi, Bietenhard'a göre binyılcı bir yaklaşımı açıktan savunmak imparatorlara kendi krallıklarının sonunun yaklaştığını söylemenin bir başka yolu olacağından problemlili görülmüştür.²⁵ Barnard'a göre ise, öncelikli hedefi Hıristiyanlar dışındaki kitle olan Apolojilerde tüm dünya düzeninin değişip tamamen Hıristiyanların hakimiyetinde bir yönetim biçimi öngörmek, hedef kitle açısından isabetli bir yaklaşım olmazdı. Buna mukabil, İmparator Hadrianus'un (ö. M.S. 138) Yahudilerin Kudüs'ü ziyaretini yasaklayan kararının ardından, bir Yahudi ile tartışmayı içeren *Dialogue*'da, Kudüs'ün geleceğine ilişkin düşünceler ihmal edilmemiştir.²⁶

Gnostisizm ve bedensel dirilişi reddedenler ile mücadele eden Irenaeus, Vahiy Kitabı'nı literal olarak yorumlayarak ahir zamanla ilgili benzer senaryolara yer vermiştir.²⁷ Irenaeus, bedensel dirilişi ve Mesih'in milenyal krallığını kabul etmeyenlerin heretik olacağını savunmuştur.²⁸ *Against Heresies*'in 5. bölümünde kutsal metinlerdeki kehanetlerin yeryüzünde bin yıllık hakimiyet döneminde somut olarak gerçekleşeceğinden, bu süreç sona erdikten sonra sonsuz hayatın başlayacağından bahsetmiştir.²⁹ Irenaeus, Şabat milenyumundan hareketle, tarihin 6000 yıl devam edeceğini, Mesih'in gelişyle bu sürecin biteceğini ve daha sonra milenyumun gerçekleşeceğini söylemiş ve böylece kendisinden önceki eskatolojik geleneği devam ettirmiştir. Irenaeus, milenyumu Romalılar 8:19'a ithafen Tanrı'nın çocuklarının kurtuluşunun başlangıcı olarak görmekte, inananların çektikleri acıların karşılığını milenyumda misliyle alacaklarını belirtmektedir.³⁰

170'li yıllarda Anadolu'da, kilise tarihinde milenyumculuğa karşı olan ilk grup olarak zikredilen alogi isimli topluluk, İsa'nın ilahî logos oluşunu

---

dışında milenyal görüşler taşıyan ilk dönem Hıristiyan yazarlar için bkz. Aguzzi, *Israel the Church and Millenarianism*, 116.

²⁵ Hans Bietenhard, "The Millennial Hope in the Early Church", *Scottish Journal of Theology* 6/1 (Mart 1953): 15.

²⁶ L. W. Barnard, *Justin Martyr His Life and Thought* (Londra: Cambridge University Press, 1967), 165-166.

²⁷ George Cross, "Millenarianism in Christian History", *The Biblical World* 46/1 (1915): 6.

²⁸ Aguzzi, *Israel the Church and Millenarianism*, 117.

²⁹ Skarsaune & Hvalvik, *Jewish Believers in Jesus*, 411.

³⁰ Bietenhard, "The Millennial Hope in the Early Church", 14; Wilken, "Chiliasm Jewish Messianism and the Idea of the Holy Land", 299.

ve enkarnasyonu reddetmiş, diğer gnostik gruplar gibi materyalizme karşı bir tavır sergilemişti. Alogi, milenyum fikrinin ana kaynağı olan Vahiy Kitabı'nı, Cerinthus isimli bir heretiğin yazdığını iddia etmiş ve Yuhanna'nın yazılarını yasaklamak istemişti.³¹ Bu gruba karşı olan kilise babalarının hepsi milenyum savunmamışlarsa da Vahiy Kitabı'nın Kitabı Mukaddes kanonuna dâhil olduğunu vurgulamışlardır.³²

M.S. 172 yıllarında Frigya'da peygamberlik iddiası ile ortaya çıkan Montanus, kendisini enkarne olmuş Kutsal Ruh ilan etmiş ve son hüküm gününün yaklaştığını söylemişti. Ayrıca yaygın kanaate göre yeni Kudüs'ün Frigya'da kurulacağı kehanetinin kendisine bildirildiğini iddia etmişti.³³ Montanistlere (ya da *New Prophecy*) göre inananlar bu şehirde yaşamak için dirilecekler, milenyumdan sonra dünya yok olacak, daha sonra genel diriliş gerçekleşecek ve bunu son hüküm günü takip edecektir.³⁴

İkinci yüzyılda heretik olarak isimlendirilen gruplar bağlamında Montanizm'i incelemiş olan Antti Marjanen'e göre, Montanistlerin sonun yaklaşmasına dair vurguları, Antoninus Pius'un diğer imparatorlara nazaran daha barışçı hakimiyetinin 161'de sonlanmasının ardından Marcus Aurelius'un tahta çıkışının imparatorlukta bir huzursuzluğa neden olmasıyla yoğunlaşmıştır.³⁵ Dolayısıyla Montanizm hareketi de içinde bulunduğu duruma cevap arayan bir hareket olarak anlaşılabilir.

Başta kilise içerisinde itibarlı bir din alimi iken sonradan Montanist fikirleri benimseyen Tertullian (MS. 160-220), milenyalizmi, Markion'un sapkın fikirlerine karşı "doğru" Hıristiyanlığı savunmak için zorunlu

³¹ Yuhanna İncili'ni ve Vahiy Kitabı'nı Cerinthus isimli bir heretiğin yazdığını iddia eden, logos karşıtı Gnostik akım. Bu gruba "alogia" olarak ilk Epiphanius işaret etmiştir. Bkz. Aguzzi, *Israel the Church and Millenarianism*, 130 (93. dipnot); Landes, "Lest the Millennium be Fulfilled: Apocalyptic Expectations and the Pattern of Western Chronography 100-800 CE", 147.

³² Landes, "Lest the Millennium be Fulfilled: Apocalyptic Expectations and the Pattern of Western Chronography 100-800 CE", 147.

³³ Paul Boyer, *When Time Shall Be No More: Prophecy Belief in Modern American Culture* (Londra: Harvard University Press, 2009), 46; Montanistlerin monolitik bir yapı arz etmediğini, özellikle ilk dönemde Pepuza'nın ahir zaman sahnesi ve krallığın mekanı olarak değil, hareketin doğduğu yer olmasına nispetle "Yeni Kudüs" olarak düşünüldüğünü ortaya koyan çalışmalar vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Antti Marjanen, "Montanism: Egalitarian Ecstatic 'New Prophecy'", *A Companion to Second-Century Christian Heretics* (Leiden: Brill, 2005), 185-188.

³⁴ Bietenhard, "The Millennial Hope in the Early Church", 16-17. Sonun çok yakın olduğunu söyleyen tek grup Montanistler değildi. Hippolytus, biri Suriye'de diğeri Pontus'ta iki kilise liderinin takipçilerini sonun yaklaştığı düşüncesiyle İsa'nın dönüşünü beklemek üzere çölde topladığından bahsetmektedir (Comm. Dan. 4.18-19). Bkz. Marjanen, "Montanism: Egalitarian Ecstatic 'New Prophecy'", 206 (60. dipnot).

³⁵ Marjanen, "Montanism: Egalitarian Ecstatic 'New Prophecy'", 205-206.

görmüştü. Markion, Yahudilerin tanrısı Demiurge ve Hıristiyanların tanrısı şeklinde düalist bir Tanrı tasavvuruna sahipti. Markion, Demiurge'nin Yahudiler için Filistin'i ihya edeceğini ve orada Mesih'in krallığını kurabileceğini, Mesih'in Tanrısı olarak sunduğu Tanrı'nın daha spiritüel olduğunu, binyılcı anlayışta krallık maddi olduğundan bu krallıkta Hıristiyanların herhangi bir umudunun olmayacağını söylemişti. Tertullian ise, Markion'a karşı olmak adına Hıristiyanların bu dünya ve bu çağ için eskatolojik umut taşıyabilecekleri fikrinden hareketle milenyum fikrini savunmuştur.³⁶ Ancak, Tertullian, ortodoks inancı savunmak isterken Montanistlere katılarak en nihayetinde hem kendisinin hem de milenyumun Kilise gözündeki kredisini düşürmüştür.

Montanizm'in heretik bir hareket olarak anılmasının en önemli nedeni milenyum beklentileri taşıyan bir hareket olması değildir. Çünkü o dönemde hem milenyum yandaşı hem de milenyum karşıtı görüşler ortaya konmaktaydı. Montanizm, temel doktrinlere ve imana da karşı çıkmıyordu, aksine Kilise'nin bu konulardaki gevşekliğini eleştiriyordu.³⁷ Montanizm'in itibarsızlaştırılmasının en önemli nedenleri, Anadolu'da hızla yayılarak takipçilerini arttırması ve vahyin devam ettiği iddiası ile Kilise'nin kutsallığına ve dolayısıyla otoritesine meydan okuyor olmasıydı.³⁸ Nitekim, Montanizm 3. yüzyıl başında düzenlenen sinodlarla kınanmış, bu fikirleri taşıyan kimselerin yeniden vaftiz olması gerektiği kararı alınmış ve dolayısıyla da ortodoksiden çıkarılmıştı. Kısacası, Montanizm binyılcı inanışlar taşıdığı için sapkın ilan edilen bir hareket değildi, ancak kilise otoritesine karşı olan ve sapkın kabul edilen fikirleri, Hıristiyanları bu öğretilerdeki milenyum fikrine karşı daha ihtiyatlı olmaya yöneltmiştir.

Yunan felsefesini Hıristiyan inancı ile sentezlemeye çalışan Origen'e göre bin yıl beklentisi ile yaşayanlar yanılısamalar içinde kendilerini kandıran hayalperestlerdi ve literal yoruma saplanmışlardı.³⁹ Milenyumcuları, Kudüs'ün yeniden inşasını altınlarla ve değerli taşlarla hayal eden materyalist kişiler olarak eleştiren Origen'e göre, krallık maddi bir şey olmamalıdır, çünkü "et ve kan Tanrı Krallığını devralamaz" sözü (1. Korintliler 15:44) bunun aksini söylemektedir. Origen, Mesih'in bin yıllık hakimiyetinin gelecekteki bir kıyamet senaryosu olmadığını, gökyüzünde evrenin hakimi olarak hüküm sürdüğü o zamanki çağa işaret ettiğini iddia etmiştir. Vaftiz ile "yeniden doğanlar" da bu krallığın "dirilmiş"

³⁶ Bietenhard, "The Millennial Hope in the Early Church", 15.

³⁷ Cengiz Batuk, "Millenarianist Bir Hareket Olarak Montanizm", *Milel ve Nihal* 1/1 (2003): 44.

³⁸ Marjanen, "Montanism: Egalitarian Ecstatic 'New Prophecy'", 211; Batuk, "Millenarianist Bir Hareket Olarak Montanizm", 47-48.

³⁹ Skarsaune & Hvalvik, *Jewish Believers in Jesus*, 412.

katılımcılarıydılar.⁴⁰ Vahiy Kitabı'nı alegorik olarak yorumlamayı tercih eden Origen, gelecek krallık ile ilgili kehanetlerin insan ruhunda gerçekleştiğini savunmuştur.⁴¹ Origen'e göre "kutsal toprak" gökyüzünde/cennette bir şehre işaret ediyordu ve Kitab-ı Mukaddes'te Kudüs ile ilgili kehanetler spiritüel bir krallık anlamına gelmekteydi.⁴²

Tyconius da Vahiy'in eskatolojik yorumunu kabul etmeyerek, milenyumun, içinde bulunduğu çağa işaret ettiğini ve o çağda ilahi yardımıyla kutsalların günahtan korunmuş olduğunu söylemişti. Kilise'nin bin yıllık hakimiyeti, Tyconius'a göre gelecekte değil, kendi zamanında gerçekleşen bir durumdu. Onun yorumları kendisinden sonra gelenlerde de etkili olmuştur. Sözelimi, maddi bir krallık fikrine karşı çıkan en etkili isim olan Augustine (354-430) onun fikirlerini kendi düşünceleri ile harmanlamıştır.⁴³ Milenyalizmin Hıristiyanların zihninden uzun bir süre silinmesini sağlayan Augustine "yeryüzü" milenyumundan "cennet" milenyumuna geçişin zirve noktasını temsil etmektedir.⁴⁴ Augustine önceleri geleneksel yorumu takip ederek milenyum evrensel Şabat olarak anlayıp milenyum fikirlerini benimsediğini, ancak sonradan bu fikirlerinden vazgeçtiğini belirtmiştir.⁴⁵ Augustine'in binyılcılık fikrini terk etmiş olması, aslında doğrudan binyıl fikrine karşı olmasından değil, bu fikre sahip olanların Kitab-ı Mukaddes'in gerçek anlamını bozduklarını, fikirlerinde aşırıya gittiklerini, lafzî anlama çok fazla yönelip dünyevî menfaat peşinde maddî bir milenyum anlayışı geliştirdiklerini düşünmesindedir.⁴⁶ Augustine'e göre Şeytan, Mesih'in dünyaya gelişinden itibaren ikinci gelişine kadar bağlı tutulmaktadır ve Kilise'ye ait ulusları aldatması mümkün değildir. Ancak çağın sonunda, Kilise'yi test etmek için serbest bırakılacak ve inananlar onunla imtihan olacaklardır.⁴⁷ Augustine, Vahiy Kitabı'ndaki karmaşık ifadeleri alegorik olarak yorumlamış ve lafzi yoruma kapıyı kapatmıştır. Yine Augustine'e göre dünyada şeytani ve ilahi güçlerin savaşından bahsetmek, Tanrı'nın mutlak

⁴⁰ James B. Tabor, "Ancient Jewish and Early Christian Millennialism", *Oxford Handbook of Millennialism*, ed. Catherine Wessinger (New York: Oxford University Press, 2011), 262.

⁴¹ Boyer, *When Time Shall Be No More*, 47.

⁴² Wilken, "Chiliasm Jewish Messianism and the Idea of the Holy Land", 302.

⁴³ Bietenhard, "The Millennial Hope in the Early Church", 28.

⁴⁴ Tabor, "Ancient Jewish and Early Christian Millennialism", 262.

⁴⁵ Landes, "Lest the Millennium be Fulfilled: Apocalyptic Expectations and the Pattern of Western Chronography 100-800 CE", 156.

⁴⁶ Saint Augustine, *The City of God*, çev. Gerald G. Walsh & Daniel J. Honan (Washington: The Catholic University of America Press, 2008), 8: 265-266 (XX.7).

⁴⁷ Bietenhard, "The Millennial Hope in the Early Church", 28-29; Saint Augustine, *The City of God*, 8: 264-280 (XX.7-9).

galibiyeti zaten gerçekleşmiş olduğundan anlamsızdır.⁴⁸ Augustine dünyevi krallıkların gelip geçici olduğunu, Tanrı şehri/krallığının ise ebedi olduğunu söyleyerek bir Hıristiyan'ın asıl vatandaşlığının Tanrı'nın şehri ile ilgili olduğunu söylemektedir. Ona göre, Roma'nın muzaffer olması ya da mağlubiyeti Tanrı'nın planını değiştirmemektedir.⁴⁹ Milenyalizmin Efes Konsili'nde kınanması ve Augustine'in görüşlerinin yaygın olarak benimsenmesinden sonra Kilise otoriteleri, Irenaeus ve Victorinus gibi milenyumcu fikirler taşıyan isimlerin eserlerini sansürden geçirmişlerdir. Hatta Jerome ve Erasmus gibi bazı Kitab-ı Mukaddes çevirmenleri, Vahiy Kitabı'nın Kitab-ı Mukaddes kanonundan çıkarılması gerektiği fikrini taşımışlardır.⁵⁰

3.b) Politik Durum

Binyılcı düşünce, daha önce de belirtildiği gibi, 4. yüzyıla kadar tamamen reddedilen bir fikir olmamıştı. Vahiy Kitabı'nın Kitab-ı Mukaddes kanonu içine dâhil edilmesi ve daha önce binyılcı fikirleri savunan kilise babaların aforoz edilmemiş olması bunu göstermektedir. Öte yandan, milenyum fikirlerinin Kilise içerisinde birtakım problemlere kapı aralaması bu fikirlere daha ihtiyatlı yaklaşılmasına neden olmuş ve nihayetinde bu tür fikirler ortodoksiden çıkarılmıştır. Milenyum fikirlerinin Kilise için oluşturduğu tehlike ve problemlerden biri, bu fikri taşıyan grupların Tanrı Krallığı'nın bir an önce gelecek olmasını beklemesinin aslında dönemin siyasi hakimiyetine yönelik dolaylı bir düşmanlık anlamına gelmesidir.⁵¹ Dünyada bir krallık anlayışı, dünyaya değil, dünya düzenine bir başkaldırıyı temsil ediyordu ve sürekli baskı altında olmak bu düşünceleri daha da yoğunlaştırmıştı. Milenyumun bu yönü, kurumsallaşma karşıtlığına ve radikal eylemlere dönüşebileceği için siyasi açıdan tehlike potansiyeli taşıyordu. Hıristiyanlığın oluşum sürecinde, benzer motivasyonlarla gerçekleştirilmiş 70 ve 135 yıllarındaki iki Yahudi ayaklanması olumsuz sonuçlanmıştı. Bazı kilise babaları da, bu tür yorumların nihayetinde iyi olmayan bir sona, yani dünyevi arzulara dönüşeceğinden ve Hıristiyanların güvenliğini tehlikeye atacağından endişe etmişti. Nitekim Eusebius, Domitian'ın, bu meselede Davud

⁴⁸ Clouse, "Millennialism", 716.

⁴⁹ Weber, "Millennialism" [e-kitap].

⁵⁰ Boyer, *When Time Shall Be No More*, 49.

⁵¹ David Frankfurter, "The Legacy of Jewish Apocalypses in Early Christianity", *The Jewish Apocalyptic Heritage in Early Christianity*, ed. James C. VanderKam & William Adler (Assen: Van Gorcum Fortress Press, 1996), 4: 132-133.

soyundan gelenleri sorgulamasından bahsetmektedir.⁵² Diğer yandan milenyum fikrini savunsalar bile Justin Martyr'in Apolojilerinde olduğu gibi, bu fikirlerden kitaplarında bahsetmenin getireceği sonuçlardan endişe etmiş olmaları da muhtemeldir.

4. yüzyılın hemen başında 303 yılında, İmparator Diocletian'ın İsa'nın takipçilerine zulmetmesi, kitaplarını yaktırması, Hıristiyan din adamlarının hapsedilmesi ve puta tapmaya zorlanmaları o zamanın Hıristiyanlarında Vahiy Kitabı'ndaki kıyamet anlatılarının en sonunda gerçekleştiği fikrinin oluşmasına yol açmıştır.⁵³ Yaklaşık on yıl sonra ise, Batı Roma İmparatoru Konstantin ve Doğu Roma İmparatoru Licinius, 313'te Milan Fermanı'nı imzalamış ve Hıristiyanlar dinlerini yaşamada özgür bırakılmışlardır. 324'te Doğu ve Batı imparatorluğunu birleştirerek siyasi birliği sağlayan Konstantin, bir yıl sonra İznik Konsili ile Hıristiyan inancını da tek bir çatı altında toplamaya çalışmıştır.⁵⁴

Hıristiyanlık, rahat bir ortama kavuşunca, apokaliptik mirasın vaat ettiği ümit ve ferah arayışına ihtiyaç duyulmaz olmuş ve bu tür inançlar zayıflamaya başlamıştır. Boyer bu durumu, "Hıristiyanlık zafer kazandıkça milenyal damar kaybolmuştur" şeklinde ifade etmektedir.⁵⁵ Kromminga'nın, milenyumculuğun kiliseden yavaş yavaş yok olmasında etkili olmuş üç kişi içinde, Origen ve Augustine'den sonra Konstantin'den de bahsetmesi meselenin politik yönünü ortaya koymaktadır.⁵⁶ Konstantin sonrası dönemde, imparatorluğun Hıristiyanlığa ve Hıristiyanların da imparatorluğa karşı bakışı değişmiştir. İlk Hıristiyanlar için düşman olarak algılanan Roma İmparatorluğu, Hıristiyanlığın resmî din olarak kabulünden sonra tam tersi bir seyir izlemiştir. Kromminga'nın ifadesi ile, Hıristiyanlık Roma'nın resmî dini olduktan sonra "Rabb'in gelişine dair alametlerin geleneksel yorumları değiştirilmeliydi. Roma hükümetini Hıristiyan karşıtı bir güç olarak tanımlamak artık mümkün değildi."⁵⁷ İçerik olarak imparatorluğa karşı olan Vahiy Kitabı'nın Kitab-ı Mukaddes kanonuna dâhil edilip edilmemesi, Hıristiyanlığın resmî din haline gelmesinden sonra da bir problem teşkil etmiştir. Vahiy Kitabı'nın daha önce imparatorluk karşıtı olarak yorumlanmış olan "Büyük Fahişe" gibi

⁵² Landes, "Lest the Millennium be Fulfilled: Apocalyptic Expectations and the Pattern of Western Chronography 100-800 CE", 208.

⁵³ Timothy Beal, *The Book of Revelation: A Biography* (New Jersey: Princeton University Press, 2018), 50.

⁵⁴ Beal, *The Book of Revelation: A Biography*, 50-51.

⁵⁵ Boyer, *When Time Shall Be No More*, 48.

⁵⁶ Kalafian, *The Impact of the Book of Daniel on Christology*, 62.

⁵⁷ D. H. Kromminga, *The Millennium*, s. 104'ten naklen: Michael Kalafian, *The Impact of the Book of Daniel on Christology* (Doktora Tezi, New York: New York University, 1988), 65-66.

ibarelerinin aslında Roma İmparatorluğu'nu değil, katolik kilise dışında kalan heretikleri ifade ettiğine dair emperyal güçle uzlaşmacı yorumlar ortaya çıkmıştır.⁵⁸ Ansızın gelecek ya da gelmesi çok yakın olan Mesih Krallığı fikrinin imparatorlukla ters düşülmeyecek bir şekilde yorumu da Augustine'in *De Civitate Dei*'si ile gelmiştir.⁵⁹ Milenyum ve Tanrı Krallığı fikrinin imparatorluk ile uzlaştırılması, "evrensel" kilisenin dışına çıkan akımları devletin gözünde itibarsızlaştırmıştır.⁶⁰ Yeni durumda, milenyumdan sosyal refah anlamında beklentiler zaten gerçekleşmiş olduğundan "hem teolojik hem de politik atmosfer" milenyum fikrine aykırıydı.⁶¹ Bu durum da doğal olarak binyılcı fikirlerin güçsüzleşmesine ve uzun bir süre etkili biçimde savunulamamasına neden olmuştur.

3.c) Yahudilere Yaklaşım

Hıristiyanlık ortaya çıktığında Yahudilik zaten kurumsallaşmış ve seriatı, gelenekleri ve tarihi ile Paganlar arasında da saygınlık kazanmış bir dindi.⁶² Hıristiyanlar hem bu geleneğin asıl temsilcileri ve mirasçıları olduklarını hem de bu gelenekten ayrı bir din olduklarını göstererek kendilerini tanımladılar. Hıristiyanlar bu bağlamda, Yahudi kutsal kitabını kanonlarına dâhil ederek o geleneğin bir devamı olduklarını, Şeriat yerine İsa Mesih'i ön plana çıkararak ve Tanrı'nın İsrailoğulları'na yönelik vaatlerinin artık Yeni İsrail'e, yani Kilise'ye geçtiği fikrini (supersessionism) benimseyerek Yahudilikten farklı olduklarını iddia etmişlerdi.⁶³ Bu inancı taşıyanlar için, ahir zamanda ve dolayısıyla da milenyumda İsrail'e ve Yahudilere biçilmiş bir rol yoktur, yani Tanrı'nın onlarla işi ve ahdi sona ermiştir. Diğer tarafta İsrail ve Kilise'nin ilahî plandaki yerini ayrı görenler için Kitab-ı Mukaddes'te İsrail'e yönelik

⁵⁸ Beal, *Vahiy Kitabı'nındaki söz konusu anlatıların teolojik, sosyolojik ya da siyasi herhangi bir düşman türü için kullanılabilecek bir "ötekileştirme makinesi" olduğunu belirtmektedir. Bkz. Beal, The Book of Revelation: A Biography, 53-54; Benzer hususlar Deccal'ın kimliğine ilişkin yorumlar için de geçerlidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Robert C. Fuller, Naming the Antichrist: The History of an American Obsession (New York: Oxford University Press, 1996), 3-4.*

⁵⁹ Saint Augustine, *The City of God*, 8: 205-206 (XIX.7).

⁶⁰ Kalafian, *The Impact of the Book of Daniel on Christology*, 66.

⁶¹ Walvoord, *The Millennial Kingdom*, 123.

⁶² William Horbury, "Jewish-Christian Relations in Barnabas and Justin Martyr", *Jews and Christians The Partings of the Ways*, ed. James D. G. Dunn (Michigan: William B. Eerdmans Publishing, 1999), 318.

⁶³ Horbury, "Jewish-Christian Relations in Barnabas and Justin Martyr", 327-328.

henüz gerçekleşmemiş vaatler geçerliliğini sürdürmektedir.⁶⁴ Diğer bir deyişle “Tanrı’nın İsrail’le bitmeyen bir işi vardır.”⁶⁵

Kromminga’ya göre, Kilise içinde binyılcı karşıtlığının güçlenmesinin ilk aşaması Barnaba’nın Yahudilerin yasasının ilga edildiğini ve Tanrı ile olan ahdin artık Kilise’ye geçtiği fikrini öne sürmesi ve bu fikirlerin Origen’in talebesi olan İskenderiyeli Clement’i etkilemesidir. Gerçekten de, milenyum karşıtı olan kilise otoriteleri, Yahudi metinlerinde temellerinin olması nedeniyle bu fikirleri Yahudi icadı olarak itibarsızlaştırmışlardır.⁶⁶ Ayrıca, ilk kilise babalarının binyılcı literal fikirleri desteklemesini, Yahudilerle ortak nokta bulma, ve onlardan rağbet görme gayesi olarak değerlendiren Kromminga, Justin’in milenyum fikirlerine Apolojilerinde yer vermezken *Dialogue*’daki imalarını bu bağlamda, “Yahudiler arasında Hıristiyanlık propagandası” yapmak şeklinde yorumlamıştır.⁶⁷ Buna göre, Hıristiyanlık gentileler arasında kabul edilmeye ve yayılmaya başladıktan sonra Yahudi mühtedilerin önemi azalmıştır. Bu bağlamda, Mesih’in geleceğine dair vizyonlar içeren Daniel Kitabı gibi kehanet içerikli kitapları geleceğe dair öngörüler içeren metinler olarak yorumlamak, Mesih’i inkar etme niyeti ve dolayısıyla da Hıristiyan karşıtlığı olarak görülmüştür.⁶⁸ Origen de maddi bir krallık fikrine karşı çıkarken, yeryüzünde kurulacak bir Kudüs’e ve Yahudilerin vaat edilmiş topraklara geri dönmesine karşı fikirler ortaya koymuştu.⁶⁹ Origen’le birlikte kehanetlerin binyılcı bir perspektifte gerçekleşeceğini düşünmek Yahudi anlayışı (iudaico sensu) olarak değerlendirilmiş ve binyılcılık marjinalleştirilmeye başlanmıştır.⁷⁰ Hıristiyan binyılcılığı ile Yahudi mesihçiliğini aynı durum olarak gören Origen, ikisine karşı da aynı argümanları kullanmıştır.⁷¹ Jerome’a göre de binyılcılık ve Yahudilik aynı şeydir. Milenyumda inananların şimdiki bedenlerine sahip olup Yahudi şeriatını uygulayacağı kanaatini taşıyan Apollinaris hakkında Basil, mitsel ve Yahudilikle ilgili görüşler taşıdığını,

⁶⁴ Craig A. Blaising, “The Future of Israel as a Theological Question”, *Journal of the Evangelical Theological Society* 44/3 (Eylül 2001): 437-438.

⁶⁵ Weber, “Millennialism” [e-kitap]. Günümüzde dispensasyonalist premilenyalizm görüşünü savunan Evanjelik Hıristiyanlar, Tanrı’nın İsrailoğulları’na yönelik vaatlerinin onlar için hala devam ettiği fikrini taşıdıklarından kıyamet senaryolarında Yahudilerin yeri büyüktür.

⁶⁶ Kalafian, *The Impact of the Book of Daniel on Christology*, 64.

⁶⁷ Kalafian, *The Impact of the Book of Daniel on Christology*, 56-57.

⁶⁸ William Adler, “The Apocalyptic Survey of History Adapted by Christians: Daniel’s Propheet of 70 Weeks”, *The Jewish Apocalyptic Heritage in Early Christianity*, ed. James C. VanderKam & William Adler (Assen: Van Gorcum Fortress Press, 1996), 4: 220.

⁶⁹ Kalafian, *The Impact of the Book of Daniel on Christology*, 104.

⁷⁰ Skarsaune & Hvalvik, *Jewish Believers in Jesus*, 412; Bietenhard, “The Millennial Hope in the Early Church”, 26.

⁷¹ Wilken, “Chiliasm Jewish Messianism and the Idea of the Holy Land”, 302.

Nysalı Gregory ise Yahudiliğe saplandığı için Hıristiyan kutsal metinlerini anlayamadığını ifade etmiştir.⁷²

Sonuç

Bu dünyada belirli bir zümrenin kurtuluş umudunu ifade etmesi ve dünyevî düzene dair eleştiriler içermesi bakımından eskatolojik diğer meselelerden ayrılan binyılcı düşünceler, salt teolojik meseleleri aşmaktadır. Binyılcı fikirler, ortaya çıktıkları dönemlerin sosyo-politik durumlarıyla yakından ilişkilidirler. İlk Hıristiyanların Yahudi kökenli olması, Yahudilikte var olan binyılcı beklentilerin benimsenip Hıristiyanlık açısından yeniden yorumlanması ile sonuçlanmıştır. İlk Hıristiyanlar, Yahudilerin beklediği Mesih ve Tanrı Krallığı anlatılarını İsa Mesih ve milenyum düşünceleri ile harmanlayarak kendi inanç ve değerleri ile uyumlu bir zemin oluşturmuşlardır. Bu bağlamda, Hıristiyanlığın imparatorluk içerisinde refaha ermesine kadarki süreçte zulüm ve baskılar; milenyum, yakın gelecekte bu dünya için gerçekleşecek bir kurtuluş olarak yorumlama eğilimini arttırmıştır. Diğer yandan milenyumcu fikirlerin bu dünyaya çok fazla vurgu yapması ve kurumsallık karşıtı bir yapıda olması Kilise'nin birliğine ve spiritüel değerlere bir tehdit olarak algılanmıştır. Baskı ve zulüm dönemindeki atmosfere uyum sağlayan kurtuluş vaatleri ile bezeli milenyum fikirleri, imparatorluğun Hıristiyanlığa karşı politikasını değiştirmesi ve onu resmî bir din haline getirmesi ile inananlar arasındaki cazibesini kaybetmiştir. Daha önceden şeytani ithamlarla resmedilen imparatorluğun, Hıristiyanlara ferahlık sağlaması, siyasi otorite ile ters düşme adına Kutsal metinlerde imparatorluk karşıtı imaların gözden geçirilmesini ve imparatorluğa bir tehdit olarak algılanabilecek milenyum fikirlerinin yeniden yorumlanmasını gerektirmiştir. Milenyumcu, dolayısıyla da imparatorluk karşıtı fikirler taşıyan gruplar, Kilise'nin dışına itilerek marjinalleştirilmiştir. Ayrıca milenyum fikrine karşı çıkmak, Yahudilik ile yollarını ayırarak yeni ve farklı bir din olarak kendini tanımlamasında Hıristiyanlığa yardımcı olmuştur.

Kaynakça

Adler, William. "The Apocalyptic Survey of History Adapted by Christians: Daniel's Propheet of 70 Weeks". *The Jewish Apocalyptic Heritage in Early Christianity*, ed. James C. VanderKam & William Adler, Assen: Van Gorcum Fortress Press, 1996, 4: 201-238.

⁷² Bietenhard, "The Millennial Hope in the Early Church", 23.

- Aguzzi, Steven D. *Israel the Church and Millenarianism: A Way Beyond Replacement Theology*. New York: Routledge, 2018.
- Armstrong, Karen. *Tanrı'nın Tarihi*. Çev. Oktay Özel v.dğr., İstanbul: Pegasus, 2017.
- Barnard, L. W. *Justin Martyr His Life and Thought*. Londra: Cambridge University Press, 1967.
- Batuk, Cengiz. "Millenarianist Bir Hareket Olarak Montanizm". *Milel ve Nihal* 1/1 (2003): 41-71.
- Beal, Timothy. *The Book of Revelation: A Biography*. New Jersey: Princeton University Press, 2018.
- Bietenhard, Hans. "The Millennial Hope in the Early Church". *Scottish Journal of Theology* 6/1 (Mart 1953): 12-30.
- Blaising, Craig A. "The Future of Israel as a Theological Question". *Journal of the Evangelical Theological Society* 44/3 (Eylül 2001): 435-450.
- Boyer, Paul. *When Time Shall Be No More: Prophecy Belief in Modern American Culture*. Londra: Harvard University Press, 2009.
- Clouse, Robert G. "Millennialism". *Evangelical Dictionary of Theology*, ed. Walter A. Elwell, Amerika Birleşik Devletleri: Baker Book House, 1985, 714-718.
- Cohn, Norman. *Cosmos, Chaos, and the World to Come*. New Haven: Yale University Press, 2001.
- Court, John M. *Approaching the Apocalypse: A Short History of Christian Millenarianism*. Londra: I.B.Tauris, 2008.
- Cross, George. "Millenarianism in Christian History". *The Biblical World* 46/1 (1915): 3-8.
- Dewick, Edmond Chisholm. *Primitive Christian Eschatology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1912.
- Ehrman, Bart D. (ed.). *The Apostolic Fathers*. Çev. Bart D. Ehrman, Cambridge: Harvard University Press, 2003.
- Frankfurter, David. "The Legacy of Jewish Apocalypses in Early Christianity". *The Jewish Apocalyptic Heritage in Early Christianity*, ed. James C. VanderKam & William Adler, Assen: Van Gorcum Fortress Press, 1996, 4: 129-200.
- Fuller, Robert C. *Naming the Antichrist: The History of an American Obsession*. New York: Oxford University Press, 1996.
- Horbury, William. "Jewish-Christian Relations in Barnabas and Justin Martyr". *Jews and Christians The Partings of the Ways*, ed. James D. G. Dunn, Michigan: William B. Eerdmans Publishing, 1999.
- Kalafian, Michael. *The Impact of the Book of Daniel on Christology*. Doktora Tezi, New York: New York University, 1988.
- Kelly, J. N. D. *Early Christian Doctrines*. Londra: Adam & Charles Black, 1968.
- Landes, Richard. "Eschatology". *Encyclopaedia Britannica*, erişim: 22.01.2016, <https://www.britannica.com/topic/eschatology>.
- Landes, Richard. "Lest the Millennium be Fulfilled: Apocalyptic Expectations and the Pattern of Western Chronography 100-800 CE". *The Use and Abuse of Eschatology in the Middle Ages*, ed. W. Verbeke & D. Verhelst, Leuven: Catholic University, 1988, 137-211.

- Marjanen, Antti. "Montanism: Egalitarian Ecstatic 'New Prophecy'". *A Companion to Second-Century Christian Heretics*, Leiden: Brill, 2005, 185-213.
- Martyr, Justin. *Dialogue with Trypho*. Ed. Michael Slusser; çev. Thomas P. Falls, Washington: The Catholic University of America Press, 2003.
- Martyr, Justin. *The First Apology, The Second Apology, Dialogue with Trypho, Exhortation to the Greeks, Discourse to the Greeks, The Monarchy or The Rule of God*. Çev. Thomas B. Falls, Washington: Catholic University of America Press, 2008.
- Peters, George. *The Theocratic Kingdom*. 3 cilt, New York: Funk&Wagnalls, 1884.
- Reasoner, Mark. "What Does the Bible Say About the End Times? A Biblical Studies Discussion of Interpretive Methods". *Rapture, Revelation, and the End Times*, ed. Bruce D. Forbes & Jeanne H. Kilde, New York: Palgrave Macmillan, 2004, 71-98.
- Roman, Reinaldo L. "Christian Themes: Mainstream Traditions and Millenarian Violence". *Millennialism and Violence*, ed. Michael Barkun, Londra: Frank Cass, 2005, 51-82.
- Saint Augustine. *The City of God*. Çev. Gerald G. Walsh & Daniel J. Honan, Washington: The Catholic University of America Press, 2008.
- Skarsaune, Oskar & Reidar Hvalvik (ed.). *Jewish Believers in Jesus*. Massachusetts: Hendrickson Publishers, 2007.
- Tabor, James B. "Ancient Jewish and Early Christian Millennialism". *Oxford Handbook of Millennialism*, ed. Catherine Wessinger, New York: Oxford University Press, 2011, 252-266.
- VanderKam, James C. "1 Enoch, Enochic Motifs, and Enoch in Early Christian Literature". *The Jewish Apocalyptic Heritage in Early Christianity*, ed. James C. VanderKam & William Adler, Assen: Van Gorcum Fortress Press, 1996, 4: 33-101.
- Walvoord, John F. *The Millennial Kingdom*. Michigan: Zondervan Publishing, 1983.
- Weber, Timothy P. "Millennialism". [E-kitap] *The Oxford Handbook of Eschatology*, ed. Jerry L. Walls, Oxford: Oxford University Press, 2008, 365-383.
- Wessinger, Catherine. "Introduction". *Millennialism, Persecution, and Violence: Historical Cases*, New York: Syracuse University Press, 2000, 1-40.
- Whalen, Robert K. "Premillennialism". *Encyclopedia of Millennialism and Millennial Movements*, ed. Richard Landes, New York: Routledge, 2000, 584-589.
- Wilken, Robert L. "Chiliasm Jewish Messianism and the Idea of the Holy Land". *The Harvard Theological Review* 79/1/3 (1986): 298-307.